

Az elbukás változatai

Fasiszta-e, aki lelkesen dicsőíti a fasizmust? Ez a kérdés bír némi jelenbéli tétellel, mivel a serdületlen és serdülő magyar polgárok intézményes nevelése felett uralkodó intézményt, a Klebelsberg Intézményfenntartó Központot példaképjelölő célzattal a fasizmust lelkesen dicsőítő egykori politikusról, Klebelsberg Kunóról nevezték el.

A válasz nem egyértelmű. Sok forrásból, de kiváltképp Paul Hollander *Politikai zarándokok* című könyvéből tudjuk, milyen sokan nyilatkoztak elragadtatással Sztálin, Mao, Castro rendszeréről, többségük nem volt kommunista, és nem kívánt a hazájának (és magának) a fent említettekéhez hasonló diktatúrát.

Klebelsberg Kunó élete nem volt elég hosszú ahhoz, hogy a fenti kérdésre megalapozott választ adhassunk. 1932 őszén elérte őt a paratífusz B, és az abból adódó szív-rohamban meghalt 57 éves korában, pár hónappal Hitler hatalomra kerülése előtt, amely élére állította az olaszországihoz vagy németországihoz hasonló diktatúra lehetőségének kérdését Magyarországon (is).

Klebelsberg halála előtt pár héttel még fölöttébb aktív volt. Nem tekintette lezártnak egyáltalán politikai pályáját a Bethlen-kormány bukásával és azzal együtt kultuszminisztersége végével. Károlyi Gyula lemondása után lábra kaptak olyan hírek, hogy ő is szóba került kormányfőjelöltként, életrajzírója szerint pedig „a Gömbös-kormányban

ismét számítottak rá külügyminiszterként” (Ujváry Gábor: *Egy európai formátumú államférfi – Klebelsberg Kunó*, Kronosz Kiadó, 2014). Csak hát amikor a Gömbös-kormány alakult, nagybetegen feküdt a Korányi-klinikán.

Sohasem fogjuk megtudni, hogy ha az „európai formátumú államférfi” megél úgy hetven évet, kultuszminiszter utóda, Hóman Bálint útját járta volna be a zsidótörvények protagonistájaként a nyilas parlamentig, vagy főnöke, barátja és szoros politikai fegyvertársa, Bethlen István útját a német megszállás alatti illegalitásig. Egyiket sem zárhatjuk ki, mindkét feltételezésben van logika.

Annyit tudunk, hogy miként gondolkodott a nagyvilág helyzetéről a halála előtti időszakban. Az ekkor született és a *Pesti Napló*-ban megjelent írásaiból tudjuk ezt, amelyek kötetbe gyűjtve megjelentek halála után néhány hónappal. E posztumusz kötet új kiadása a mai olvasók rendelkezésére áll. (Gróf Klebelsberg Kunó: *Utolsó akkordok*, Erdélyi Szalon Könyvkiadó, 2021, 288 o.)

Ujváry Gábor szerint Klebelsberg „nem volt igazán eredeti gondolkodó”, a neve alatt megjelent írásokat nem feltétlenül ő írta, hanem például Magyar Zoltán, a közigazgatás tudományának kimagasló alakja, aki az egyik ilyen írást később a saját neve alatt is megjelentette. Nem tudhatjuk tehát, hogy a kötetben szereplő szövegek közül melyeket fo-

galmazta Klebelsberg, melyeket tudós írdeák, de ennek nincs különösebb jelentősége, mert Klebelsberg nyilván azonosult azzal, amihez a nevét adta, és nem kapcsolt össze a nevével olyan gondolatokat, amelyek ne lettek volna számára fontosak.

Bethlen István előszót írt „ama könyv alakban megjelent újságcikkeihez, amelyek közoktatásügyi miniszteri állásáról történt lemondása után jelentek meg tollából”. Bethlen gróf emlékezete szerint Klebelsberg gróf „alig néhány héttel lemondása után felkeresett, és közölte azt a szándékát, hogy széles körű publicisztikai tevékenységbe kezd, azonban nem fog a napi vagy pártpolitika kérdéseivel foglalkozni, hanem főleg két, ezektől távol fekvő fontos témával: külpolitikai problémákkal és az Alföld megoldatlan kérdéseivel.”

Különös. A kötetben ugyanis bőven szerepelnek Klebelsberg minisztersége alatt keletkezett írások, és a kultuszminiszter egyébként is már jó pár éve publikált a *Pesti Napló*-ban. Az Alfölddel foglalkozó írásaiknak egy részét is miniszterként jegyezte. Az egyik minisztersége alatt publikált írása pedig szorosan a miniszteri tevékenységéhez, annak legismertebb eleméhez, a népiskola-építési akcióhoz kapcsolódik. (A kötet településpolitikai, várospolitikai, közlekedési, demográfiai, vízügyi témájú cikkeivel nem foglalkozunk. Színvonalas és szaktörténészek számára érdekes írások ezek, de olyan korabeli körülményekre reflektálnak, amelyektől már messze sodort minket az idő.)

Miről tájékoztathatta tehát lemondásuk után néhány héttel Klebelsberg Bethlent? Alighanem arról, hogy olyan cikksorozatba kezd,

amelyben külpolitikai koncepciót fejt ki. Ez volt az újdonság, amelyről Bethlennek tudnia kellett.

A kötet írásainak nagyjából a fele tartozik ebbe a tárgykörbe, és ezek valóban mind a Bethlen-kormány bukása után születtek. Széles körű és alapos tárgyismeretről tanúskodó, elemző írások ezek, de nem egy kvietált politikus írásai, hanem olyané, aki ezekkel az írásokkal régebbi ambíciójának megfelelően külpolitikusként, potenciális külügyminiszterként igyekszik pozicionálni magát. Mint fentebb említett életrajzából tudjuk, erre volt is alapja.

Puky Endre csak négy hónapig volt a Gömbös-kormány külügyminisztere, amíg a valóban neki szánt posztot meg nem kapta, utána pedig ideiglenesen a miniszterelnök vette magához a külügyi tárcát. Csak ezután került tartós külügyminiszter (Kánya Kálmán) Gömbös kormányába. Ha Klebelsberg túléli a betegségét, ahogy arra a Gömbös-kormány alakulása idején még jó esély látszott, akkor nyilván rá várt volna ez a tárca. Ő vitte volna a külügyeket azokban az években, amikor a fasiszta Olaszország, a náci Németország és Magyarország szoros szövetsége kialakult, amikor a magyar revíziós törekvések erre a szövetségre tapadtak rá, amikor az olasz, a német és a magyar területi igények közös keretbe illeszkedtek, és amikor Gömbös kísérletet tett a magyar politikai intézményrendszer és kormányzó párt átszervezésére Mussolini modorában. Megválaszolhatatlan kérdés: vitte volna-e végig Klebelsberg ezen az úton azt a tárcát, vagy egy ponton a németországi fejlemények hatására, melyeket 1932-ben nem láthatott előre, kiszáll, és visszasod-

ródi Bethlen mellé, a kormánypárt konzervatív ellenzékébe.

A kötet első ciklusának címe: *Új világkép*. „Új kor hajnalhasadása előtt állunk” – vélekedik Klebelsberg, és ez az új kor „likvidálja” a 19. századot, amely nagy volt és gazdag, boldog annak, aki még benne élhetett, de vége! „Az általános politikában megingott a parlamentarizmus egyedül üdvözítő mivoltába vetett hit... a parlamentarizmust a fasizmus, a nemzeti szocializmus és a bolsevizmus; a vasutat az automobil és a repülőgép fenyegeti.”

A parlamentarizmus három alternatívája közül a bolsevizmus természetesen mindennél távolabb áll Klebelsbergtől, a nemzeti szocializmus pedig ekkor még nem mutatkozott be kormányzati gyakorlatként, és Klebelsberg nem is számított rá, hogy fog. A náci vezette fekete zászlós parasztmozgalomról is azt írja 1932 februárjában, hogy „ma még az egész dologban több az agitáció és fenyegetőzés, mint a reális veszedelem, s a pénzügyi köröknek kétségtelenül túlzott az ijedtsége, mellyel a mozgalmat szemlélik”.

Februárban ezt még sokan gondolták így, de szeptemberben, azután, hogy Hitler 37 százalékos eredménnyel végzett az elnökválasztáson, a pártja pedig ugyanilyen eredménnyel ért el a poroszországi választásokon, Klebelsberg még hosszú alkotmányelméleti fejtegetésbe merül, azt taglalva, milyen sajnálatos, hogy nincs porosz államfő, aki kormányalakítással bízhatna meg valakit, és a kialakult helyzetben, amikor a parlamentben a három egymást kizáró erő, a náci, a kommunisták és a weimariak egyike sem rendelkezik többséggel, a szövetségi elnöknek,

Hindenburgnak kell az alkotmányon átlépve közbeavatkoznia.

A parlamentarizmus harmadik alternatívájaként marad a fasizmus. Ez viszont Klebelsberghez igen közel áll, és a Bethlen-kormány legnagyobb külpolitikai eredményének tekinti, hogy elmélyítette a kapcsolatokat Mussolini Olaszországával.

„Cavour halálától Mussolini eljöveteleig nem volt az egyesített Olaszországnak olyan államférfiúi lángelméje, aki nemzete számára új korszakot tudott volna teremteni és új irányt lett volna képes mutatni. A megelőző idők politikájával szemben mily fordulat volt a parlamentarizmus eltörlése; az államnak, társadalomnak és a termelésnek a korporációs eszme alapján való megszervezése... e politikai rendszer erősen hatott több állam, így Lengyel-, Török- és Spanyolország politikai fejlődésére, úgyhogy a XIX. század politikai elgondolásain Mussolini koncepciója nagy rést ütött és új fejlődésnek, új államtani elméletek kialakulásának tört utat.”

Kétségtelen, hogy a 19. századi elitista, a szűk társadalmi elit választójogán alapuló parlamentarizmusnak és a tömegdemokrácia előtti, autoriter liberalizmusnak valóban lejárt az ideje. Klebelsberg mélyen átélhette ezt, hiszen ennek a régi parlamentarizmusnak az utóvédharcait ő a frontvonalban vívta meg Bethlen István oldalán. Klebelsberg – ismét csak az őt egyébként pozitív színben feltüntetni igyekvő – biográfusa szerint „szemben állt az 1918 után egész Európában érvényesülő folyamattal, amely a választójog fokozatos kiterjesztését, általánossá, egyenlővé és titkossá tételét biztosította”. Klebelsberg fordította visz-

szá a történelem kerekét, amikor belügyminiszterként (természetesen Bethlen utasítása szerint) kiadta azt a törvénysértő kormányrendeletet, amely újra bevezette a nyílt szavazást. A harmincas évek elején már látszott, hogy a nyílt szavazásos rendszer sokáig nem tartható. Az 1931-es választás után már szinte mindenki biztos volt benne, hogy több nyílt szavazásos választást nem lehet tartani. (Egyet azért még lehetett.) Klebelsberg tehát már csak a totalitárius kínálatból választhatott, ha az általános választójogon alapuló parlamentarizmus ellenajánlatát kereste. Márpedig azt kereste, mert az általános választójog üdvös voltában annyira nem bízott, hogy a nők választójogát is elnevezte, és teljesen el is törölte volna, ha teheti.

Az általános választójog a vezetőket valamilyen mértékben a tömegek ellenőrzése alá rendeli, Klebelsberg pedig azt a konzervatív úri szemléletet képviselte, amely a vezetők és a tömegek hierarchikus, patriarchális viszonyát, a kettő közötti nagy szintkülönbséget tekinti természetesnek. „Minden igazi vezetés a fő és a tagok közötti jelentékeny minőségi, főleg műveltségbeli különbséget tételez fel.” A tömegek és a középosztály kulturális színvonalának emelkedése mellett azonban (amelyért Klebelsberg valóban sokat tett) a vezetőknek nehezebb kiemelkedni, s „még növeli a

nehézségeket a demokrácia, amely a közvéleménynek, a választóknak, a pártoknak, a parlamenti szavazásoknak jelentőségét intézményesen biztosította”. Ebből következőleg sok kisebb és kevésbé öntörvényű egyéniség azt hirdeti, ami népszerű, ahelyett, ami célszerű. Csakhogy „a pillanatnyilag népszerű elég gyak-

ran nem célszerű, ami pedig célszerű, sokszor nem népszerű.” A modern politikai vezetőnek olyan kivételes egyéniségnek kell lennie, aki szuggesztív erejénél fogva népszerűvé tudja tenni a célszerűt.

Sokszor pedig az a célszerű, sőt az a létfeltétel, hogy a tömeg eltúrje, amit a helyzet javítása végett el kell tûrnie. Különösen igaz ez válságok idején, márpedig ezek a cikkek a világgazdasági válság mélyén íródtak.

„...azok a népek fogják legkisebb benső károsodással át- és túlélni ezeket a füllesztő, fojtó hónapokat, melyeknél a forradalmi forrpont rendkívül magasan van. [...] A föld értékes nemzetei igen nagy nyomást elbírnak, önfegyelmük a kétségbeesés kísértéseinek sokáig ellenáll, s hosszú időn át fékezni tudják a szélsőséges irányzatokat.” Ebből következőleg „a világválságnak az igénytelen népek inkább tudnak majd ellenállni, mint a fejlettebbek, amelyeknél éppen a fejlődés az igények emelkedésével volt elválaszthatatlanul összekötve.” Az „elviselési képesség” tekin-

Klebelsberg Kuno: Utolsó akkordok, Erdélyi Szalon Kft. 2021. 3112 forint.

teében „saját fajunk” nagyon jól teljesített 1931–32 „szomorú telén” is. Hiába akarnak minket „lobbanékony, lázadásra hajló” népnek beállítani, „a magyar lélek alapvonása a méltóságteljes nyugalom”, amit leginkább a földműves emberben láthatunk megtestesülni. „A fajnak ez a higgadtsága nyújtja az erkölcsi alapot, amelyre támaszkodhatunk.”

Magától értetődik, hogy ez a túróképeség ott lesz erősebb, ahol a túrésnek csupán a rendkívül kockázatos lázadás az alternatívája, nem pedig a vezetők elbuktatása kockázatmentes, titkos szavazással.

Klebensberg mindenféle szélsőséget elutasított és veszedelmesnek tartott, de a fasizmus az ő szemében nem a szélsőség példája, hanem ellenpéldája volt: „A háború utáni korban csak Mussolini lángelméjének adatott meg az, hogy a diktatúrát egy új alapokon felépített alkotmányos renddé okos átmenettel átváltoztatta.” Akinek a szemében abszurd állításnak tűnik, hogy a diktatúra konszolidálása annak alkotmányos renddé való átalakulásával egyenlő, gondoljon arra, hogy honfitársaink milliói vélekedtek így (a nyugati „baloldal” jelentős részével együtt) Kádár János Magyarországról!

A Horthy-rezsim végzetes szövetségi rendszerét kialakító politikusok kései apológétái gyakorta hivatkoznak ezen politikusok angolbarát megnyilvánulásaira. Horthy Miklós, aki mindkét világháborúban Anglia ellenségeinek oldalán állott, valóban anglofil volt egész életében. Amint azt Turbucz Dávid a róla szóló életrajzában részletesen leírja, a legnagyobb gyarmatosító képességgel rendelkező hatalmat tisztelte Ang-

liában, akinek köszönhető, hogy „a fehér ember uralma az idegen földrészek és országok felett szilárdan állt” (Turbucz Dávid: *Horthy Miklós*, 2011).

Klebensberg is csodálattal ír az az angol gyarmatbirodalomról, a világtörténelem leghatalmasabb birodalmáról, amelynek keretében „megal-kothatják minden idők legnagyobb és legnagyobb közös vámterületét”.

Klebensberg geopolitikai elképzeléseinek középpontjában az a kérdés áll, hogy erejéhez, népességéhez és térigényéhez képest kinek mennyi jár a gyarmatosítás által „civilizálható”, alsóbbrendű, nem fehér világból. Ez a gondolkodásmód megfelelt a „korszellemnek”. Az antant nagyhatalmai számára is ez volt a természetes. A világ gyarmatosító része felsőbbrendű emberek közösségének tekintette magát a világ gyarmatosítható részének lakóival szemben. Ebből a korszellemből nőtt ki a náci fajelmélet is.

Az olasz–francia ellentét lényegét Klebensberg abban ragadja meg, hogy az olasz nép sokkal termékenyebb, mint a francia, Franciaországnak mégis ötször nagyobb gyarmati terület jut, harmincszor akkora lakossággal, mint Olaszországnak. „Mussolini egy nagyszerű jogcímen, az olasz anya termékenysége címén követel a világtól, szaporodó nemzete számára újabb területeket.” (Olaszország lakossága akkor 42 millió fő volt, jelenleg 60 millió.) A fasizmus lecserélte az olasz szellemi erőt esztétikairól katonaira: „Ma már nem a reneszánsz századainak művészeti nagysága az eszmény, hanem az antik Róma katonai hatalma... gyarmatosítási képessége.

[...] Az antik Róma történetének a fasiszta Olaszország a folytatója.” Olaszország joggal követel tehát magának gyarmatokat, amelyeket nem gazdaságilag kizsákmányolni, hanem olaszokkal benépesíteni kíván. Erre használja az általa megszerzett területet a francia Tunézia és az angol Egyiptom között, vagyis a mai Líbiát. (A cikk publikálását megelőző évben, 1931-ben akasztották fel a líbiai antkolonialista harcot vezető Omar al-Mukhtart. Líbia „pacifikálása” során az egyik tartomány, Cirenaika bennszülött lakosságának negyedét legyilkolták. 1928 és 1932 között a beduin lakosság fele elpusztult. Részben megölték őket, részben az éhínségbe és a járványokba haltak bele. Három évvel később tört ki a rendkívül kegyetlen abesszíniai háború, amelyben az olasz csapatok harci gázokat vetettek be. A fasiszta Olaszország „katonai erényei” sohasem érvényesültek. A második világháborúban is igen gyengén szerepeltek, sokkal gyengébben, mint a liberális Olaszország az elsőben.)

A franciák egészen más, de Klebelsberg által szintén érvényesnek ítélt jogcímre, a civilizatorikus misszióra alapozzák gyarmatosító tevékenységüket. „Büszkén mondhatta a [francia gyarmatügyi – R. S.] miniszter, hogy ők hozták a világosságot a korábbi sötétségbe.” Klebelsberg minden gyarmatügyi propagandát kételyek nélkül befogad. Például: „Egy kiváló francia gyarmatügyi férfiú körutat tett Nyugat-Afrikában, s eközben pásztorokkal találkozott, akik üdvözlésére jöttek. Soraikból egy bibliai aggastyán földézte előtte törzse fájdalmas múltját s meztelen testén mutatta a sebhelye-

ket, melyeket sátrának és javainak védelmében a régi időkben kapott. Majd büszkén elővezette nyájait és hálálkodott a közbiztonságért, amely lehetővé tette, hogy azokat gyarapítsa.” Franciaország „szereplő, nagylelkű anya, aki gyermekei között csak a nagyobb érdem és tehetség alapján tesz különbséget” – idézi „realpolitikusi naivitással” Klebelsberg a francia gyarmatügyi minisztert.

Klebelsberg elemzése szerint Japán is azért gyarmatosít, mert rohamosan nő a népessége, és „a szigetbirodalomban már nincs elég hely és megélhetési lehetőség”. (Japán lakossága akkor 64 millió fő volt, jelenleg 125 millió.) „A telivér pacifista előtt minden expanzív nagyhatalmi politika egyaránt ellenszenves. De a történelem mélyebb szemlélete arra tanít bennünket, hogy különbséget tegyünk az üres imperializmus és az életképes nemzetek jogos terjeszkedése között.” Oroszország terjeszkedési törekvései Mandzsúriában üres imperializmusnak minősülnek, mivel számukra ott van élettérnek az alig lakott Szibéria, ellenben Japán törekvései annál indokoltabbak. Csak hát az a probléma, hogy az Egyesült Államok és a nagyhatalmak korlátozásai miatt Japán nem tudja elérni, amit az ökológiai biztosítana számára: „A Népszövetség pusztja léte is már nagy kolonc számára, mert óriási katonai túlsúlyát nem tudja kifejtetni igényeinek érvényesítésére a kelet-ázsiai kontinensen.” Japán nemzeti önérzetét módfelett sérti, hogy dicsőséges győzelmeinek babérait nem tudja méltóképpen learatni, mert más hatalmak, világszervezetek korlátozzák ebben.

Klebensberg gyakran hangoztatja, milyen végzetes hiba volt (Ferenc József részéről is) a Nagy Háborút elindítani és elhúzni, de magától értetődően továbbviszi azt a szociáldarwinista szemléletet, amely a Nagy Háború mögött állt, és amely a nemzetek harcát, erejük érvényesítését állítja a történelem középpontjába.

Amint az közismert, a katonailag elbukott és a fegyverkezésben súlyosan akadályozott Magyarországon Klebensberg azt hirdette és kultuszminiszterként azt szolgálta, hogy a nemzet erőfölényét a régióban kulturális erejének fölényével kell biztosítani. Az 1932-es olimpia eredményeit értékelő (a tartalomjegyzékből valamiért kihagyott) cikkben azonban a katonai fölény képzete is megjelenik.

Magyarország a X. olimpián Los Angelesben hat aranyérmet szerzett, és „a nemzetek sorában a 6. helyre került”. Az Egyesült Államok után Olaszország lett a második 12 aranyéremmel. „Fényes bizonyosságául annak, hogy a fasizmus nagyszerű nemzetnevelő munkája már termi gyümölcsöt.” Finnország és Magyarország együtt tizenegy győzelmet ünnepelhetett. Így tehát a maroknyi finnugorság „Európában voltaképpen második helyen áll”. Ám mégiscsak az a legfontosabb, hogy akikkel szemben a mi fölényünknek meg kell mutatkoznia, a régió többi nem-

zetei nem értek el szinte semmit! „A kisantantból Jugoszlávia és Románia nincs sehol, Csehszlovákia pedig egyetlen győzelemmel volt kénytelen beérni! Hiába! Az, hogy mi le vagyunk fegyverezve, a magyarból, ebből a régi katonai nemzetből nem csinált filisztert, és a kisantant népeiből az, hogy állig fel vannak fegyverezve... még nem csinált sportnemzetet.”

Így militarizálódott az olimpia pacifista eszméje, és ez aztán így is maradt, sőt.

A kötet figyelmes olvasója csodálkozni fog, hogy a szerző felsorolván a magyar győzteseket csak ötöt említ. Pedig nem ő a hibás. A *Pesti Napló* 1932. augusztus 20-i számában még benne volt mind a hat, csak a kötetből esett ki a vízilabdacsapat. Előfordulnak ilyen szövegromlások.

A könyv 240. oldalán például ezt olvassuk: „Mélységes igazság van abban, amit Vörösmarty mond, hogy ez a föld »éltetőnk, s ha *elbuknék*, hantjával ez takar«”. A *Pesti Napló*ban 1931. április 19-én ez jelent meg: „...éltetőnk, s ha *elbukánk*, hantjával ez takar”. Vörösmarty Mihály pedig a *Szózat*ban ezt írta: „Ez éltetőd, s ha *elbukál*, / Hantjával ez takar.”

Az elbukásnak vannak változatai. A takarás állandó.